

حج و هویت امت اسلامی؛ از تجربه جمعی تا ظرفیت راهبردی!

مناسک حج، در کنار جایگاه عبادی^۱ اش، واجد ابعاد عمیق اجتماعی، سیاسی و هویتی است که کمتر مورد توجه قرار گرفته^۲ اند. این گردهمایی سالانه میلیون^۳ ها مسلمان از نقاط مختلف جهان، در عصر تحولات هویتی و بازتعریف مرزهای فرهنگی، به بستری برای شکل^۴ گیری و تقویت هویت جمعی در جهان اسلام تبدیل شده است.

در فضای نوین روابط بین^۵ الملل که عوامل غیرمادی مانند فرهنگ و هویت نقش پررنگی یافته^۶ اند، حج می^۷ تواند به^۸ مثابه سازوکاری برای بازسازی و تحکیم «امت اسلامی» عمل کند. نمادهای این آیین، از لباس احرام گرفته تا انجام مناسک واحد و حضور در مکان^۹ های مقدس، همه بیانگر نوعی یکسان^{۱۰} سازی و تجربه هم^{۱۱} زمان^{۱۲} اند که در مجموع، نوعی هم^{۱۳} هویتی را در میان مسلمانان تقویت می^{۱۴} کنند.

این فرآیند، نه^{۱۵} تنها در سطح فردی، بلکه در سطح بین^{۱۶} المللی نیز آثار مهمی دارد. نهادهای اسلامی بین^{۱۷} المللی، همچون سازمان همکاری اسلامی، زمانی می^{۱۸} توانند نقش^{۱۹} آفرین باشند که بر پایه چنین تجربه^{۲۰} های هویت^{۲۱} ساز و وحدت^{۲۲} بخش بنا شده باشند. بدین معنا، حج به^{۲۳} عنوان یک مناسک فراگیر، زیرساخت

فرهنگی و اجتماعی این نوع همگرایی‌ها را فراهم می‌سازد.

از سوی دیگر، حج می‌تواند در زمره ابزارهای قدرت نرم جهان اسلام قرار گیرد. اشتراکات دینی و تجربه مشترک حج، زمینه‌ای مناسب برای شکل‌گیری «دیپلماسی مذهبی» به شمار می‌رود؛ دیپلماسی‌ای که نه از مسیر دولت‌ها، بلکه از مسیر ملت‌ها و باورهای مشترک حرکت می‌کند و توانایی آن را دارد که به انسجام فرهنگی و حتی سیاسی میان کشورهای مسلمان منجر شود.

البته این ظرفیت‌ها با چالش‌هایی نیز روبه‌روست. تضاد میان هویت‌های ملی و هویت فراملی امت، مدیریت سیاسی مناسک از سوی یک دولت خاص، و نیز تفسیرهای متنوع از مفهوم امت، همگی از موانعی هستند که در برابر کارکرد وحدت‌بخش حج قرار گرفته‌اند. در این میان، حفظ روح مشترک مناسک و جلوگیری از تبدیل آن به ابزار انحصاری یک جریان یا حکومت، از اهمیت بسزایی برخوردار است.

با توجه به تحولات مستمر در نظام جهانی، و تلاش قدرت‌های بزرگ برای نفوذ در فضای فکری و فرهنگی جهان اسلام، ضرورت بازخوانی مناسکی چون حج با نگاهی فراتر از سطح مناسکی، بیش از گذشته احساس می‌شود. آینده امت اسلامی تا حد زیادی به توانایی نخبگان فکری و سیاسی در بهره‌برداری از این ظرفیت‌های وحدت‌آفرین وابسته است. مطالعات آتی می‌توانند با بررسی میدانی و داده‌محور، نقش واقعی مناسک حج را در همگرایی جهان اسلام و نیز میزان تأثیر آن در تضعیف شکاف‌های سیاسی و مذهبی در میان کشورهای مسلمان تحلیل کنند.